

МЕТОДИ І ЗАСОБИ БОРОТЬБИ З РЕЛІГІЙНИМИ ГРОМАДАМИ ПРОТЕСТАНТІВ у 50 – 60-і рр. ХХ ст. в Україні

Дослідження державно-церковних відносин набуває в наш час особливої актуальності, адже розбудова незалежної України вимагає врахування історичного досвіду минулого заради уникнення помилок пройдешніх літ і творення гармонійного полі конфесійного суспільства на сучасному етапі. Маємо приклади в історії, коли навіть за панування атеїстичної ідеології у СРСР держава надавала привілейоване становище одним конфесіям і відверто утискала інші, виходячи з політичної доцільності. Пошук Україною взаємоприйнятної моделі відносин держави з церквою триває. При цьому надзвичайно важливо налагодити діалог із усіма конфесіями без винятку, не виділяючи «рівнішого серед рівних» і тим самим поважаючи права і свободи громадян.

Антирелігійна політика держави щодо протестантських церков у післявоєнний період вже розглядалася у науковій літературі. Радянська історіографія, виходячи з ідеологічних мотивів, майже не приділила уваги цьому процесу. Із сучасних дослідників необхідно відзначити праці, П. Яроцького, В. Любащенко, В. Єленського, О. Бажана, Ю. Вільхового, О. Лешко та ін., які розширили фактологічну базу означеної нами проблематики і збагатили її концептуально.

Метою нашого дослідження є з'ясування методів і засобів ведення владної політики щодо протестантських громад. Зокрема предметом нашого дослідження є діяльність комісій сприяння виконанню законодавства про культу у боротьбі з «сектантством». Головними завданнями нашої роботи є аналіз методів і засобів боротьби з протестантами, з'ясування ролі комісій сприяння та визначення наслідків їх діяльності для релігійних громад. Хронологічні межі публікації зумовлені періодом посилення антирелігійної політики держави в кінці 50-х років і її послабленням після ряду постанов президій СРСР та УРСР у середині 60-х років ХХ ст. Представлена наукова розвідка ґрунтується головним чином на джерелах Центрального державного архіву вищих органів влади України та Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

* Ніколаєнко В.О. – аспірант кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка.

Основний зміст статті. Від початку утворення радянська держава задекларувала курс на побудову атеїстичного суспільства. Її позиція визначалася програмою КПРС, рішеннями партійних з'їздів та конференцій, що проголошували відмову від «опіуму для народу». У квітні 1923 року на XII з'їзді РКП(б) було затверджено спеціальну резолюцію «Про постановку антирелігійної агітації і пропаганди». Наступний XVI з'їзд партії підтвердив необхідність посилення антирелігійної пропаганди, а у рішеннях XVIII з'їзду йшлося про піднесення ідеологічної боротьби на новий якісний рівень. За висловлюванням радянського автора М. Голодного, марксизм-ленінізм вчить, що релігія є одним з видів духовного поневолення трудящих, тому партія завжди розглядала релігію як гальмо прогресу суспільства, як перешкоду в боротьбі за краще майбутнє, за рух уперед. У зв'язку з зазначеним звільнення людей від духовного рабства, на думку М. Голодного, було і є одним з найважливіших завдань партії [Голодний М.О. Радянське законодавство про релігійні культу. – К., 1968]. Це гасло більшовицької влади стало наріжним каменем її політики у 50–60-і роки ХХ ст., хоча форми і методи боротьби з релігією різнилися залежно від історичної і політичної кон'юнктури розвитку країни.

У кінці 50-х рр. ХХ ст. починається чергова активна фаза гоніння церкви. Але порівняно з минулими роками ця антирелігійна кампанія мала свої особливості. Якщо у довоєнний час, особливо у 30-ті роки, влада безжалісно застосовувала репресивні заходи і тотальний адміністративний тиск, то у досліджуваній нами період державні органи починають впроваджувати дещо нові форми і засоби боротьби з церквою. Радянський уряд робить спробу надати боротьбі з релігією наукового обґрунтування, піднести її на новий ідеологічний рівень.

У липні 1954 року ЦК КПРС приймає постанову «Про значні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи її поліпшення», у якій йшлося про завдання, шляхи і методи посилення антирелігійної пропаганди. Але вже 14 грудня 1954 р. з'являється нова постанова ЦК КПРС «Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення», в якій йшлося про неприпустимість ставлення під політичний сумнів тих чи інших громадян за їх релігійні переконання. Остання постанова була покликана припинити масові адміністративні втручання у справи церкви та образи релігійних переконань віруючих, але аж ніяк не означала ослаблення атеїстичної пропаганди серед населення, на яку робився особливий акцент. Особлива увага приділялася боротьбі з протестантами (адвентистами, баптистами, п'ятидесятниками та ін.). Для підтвердження задекларованих науково-атеїстичних методів розвінчування «релігійних забобонів» у 1958 році створюється спеціальна комісія «з метою глибокого вивчення питання про діяльність релігійних культів на Україні та зменшення їх впливу на населення».

До її складу увійшли: директор інституту філософії АН України Д. Острянин, заступник голови правління Товариства для поширення політичних і наукових знань УРСР, секретар ЦК ЛКСМ України С. Кирилова, завідувач відділом суспільних наук АН УРСР І. Головаха та інші [Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 24, спр. 4927, арк. 117]. З наведеного складу цієї комісії можемо вбачати підтвердження прагненню держави надати боротьбі з «сектантами» наукового, прогресивного характеру.

З прийняттям у жовтні 1958 року постанови ЦК КПРС «Про недоліки науково-атеїстичної пропаганди» держава значно посилила антирелігійні заходи. Разом з тим, урізноманітнилися форми і методи нищення релігійних переконань віруючих. Влада розпочинає широкомасштабну пропагандистську кампанію, до якої залучаються тисячі працівників освіти і науки, службовці, пенсіонери, студенти і учні, активісти. Лише тільки товариством з розповсюдження політичних знань УРСР у 1961 році було прочитано 177140 лекцій на науково-атеїстичну тематику [ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр.302, арк. 7]. Було видано десятки тисяч примірників журналу «Наука і релігія» (в одному лише Броварському районі Київської області у 1959 році було поширено 498 примірників його.). Широкого розповсюдження набула демонстрація діафільмів атеїстичного змісту, організовувалися спеціальні атеїстично-тематичні відвідини планетаріїв. Набула поширення практика залучення до антирелігійної пропаганди колишніх віруючих [ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 2, спр. 279, арк. 4].

У бібліотеках виготовляли лозунги-стенди, організовувалися книжкові виставки на атеїстичні теми, у школах були створені куточки атеїста. На роботі з дітьми робився особливий наголос, так як значний відсоток поповнення громад адвентистів сьомого дня (АСД) і євангельських християн баптистів (ЄХБ) становили діти, проти чого особливо наполегливо боролася влада. Уповноважений Ради у справах релігійних культур (РСРК) при Раді міністрів УРСР К. Полонник у інформаційному звіті за 1961 рік наголошував: «У світлі вказівок, що вміщуються у доповіді М.С. Хрущова на XXII з'їзді КПРС, потрібно різко покращити роботу з дітьми віруючих сектантів, залучаючи їх в культурне та громадсько-політичне життя, звільняючи їх від релігійного впливу батьків та сектантського духовенства, відриваючи їх від секти і релігії загалом... Обов'язок нашої науково-атеїстичної пропаганди – припинити поповнення громад ЄХБ і АСД за рахунок молоді та сімей віруючих» [ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр.302, арк. 42]. Часто такі «відривання» від релігії призводили до травмування дитячої психіки, а подекуди навіть калічили долі молодих людей. Важлива роль у пропагандистській кампанії відводилася пресі. Регулярно друкувалися статті «викривального» щодо релігії характеру [ЦДАВО України, ф. 4648, Оп. 2, спр. 279, арк. 12].

Надзвичайно вагомим важелем впливу на релігійні громади була законодавча база УРСР. До діючого в республіці Адміністративного кодексу, що регулював сферу релігійного життя, додалися нові обмежуючі законодавчі і підзаконні акти. 16 березня 1961 року була введена в дію постановою ЦК КПРС «Інструкція по застосуванню законодавства про культу», що також була направлена на обмеження діяльності релігійних громад та їх цілковиту контрольованість. Активно використовувався владою податковий тиск на служителів культу, які досить часто змушені були відмовлятися від реєстрації через непомірні побори. Так, інструкції міністерства фінансів СРСР від 6 січня 1956 р. «Про прибутковий податок з населення» і від 25 липня 1957 р. «Про обкладення сільськогосподарським податком» передбачали для служителів релігійних культів 100% надбавки до основного оподаткування [ЦДАГО України, ф. 1, оп.24, спр.4704, арк. 236]. Варто згадати і нове положення ЄХБ щодо особливостей діяльності громад в соціумі (розповсюджувалося і на громади АСД), прийняте під тиском влади, що істотно стримувало зростання релігійних громад і надзвичайно обмежувало їх внутрішнє життя.

13 січня 1960 року виходить постанова ЦК КПРС (ЦК КПУ – 19 лютого 1960 р.) «Про заходи ліквідації порушень духовенством законодавства про культу». 16 березня 1961 року з'являється у світ рішення Ради Міністрів СРСР (29 квітня 1961 р. – Ради Міністрів УРСР) «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культу» [ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 5663, арк. 73].

Безумовно, не можна стверджувати, що влада обмежувалася антирелігійними агітаційною кампанією і законодавчою базою. Продовжувалися, хоч і у меншій мірі, репресивні заходи. Особливий тиск відчували незареєстровані «реакційні і бузувірські секти». Протягом 1961 року до судової відповідальності були притягнуті і засуджені на різні терміни 102 релігійні лідери, головним чином з числа єговістів та п'ятидесятників [ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр. 302, арк. 40]. Відвертий тиск відчували й офіційно дозволені протестантські церкви. Варто згадати організований владою у 1961 році показовий судовий процес над лідером одеської громади АСД Д. Лукашенком, який був засуджений на 5 років [ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр. 310, арк. 124].

Ставилося завдання провести одночасний облік релігійних об'єднань, молитовних будинків та майна, що знаходилось у користуванні церковних органів. З метою втілення у життя цих рішень та прагнучи встановлення тотального контролю над релігійними громадами ЦК КПУ приймає рішення про створення в усіх районах республіки так званих комісій сприяння контролю за діяльністю релігійних об'єднань і духовенства. Комісії мали очолюватися секретарями райвиконкомів, а до їх складу входили голови сільських рад, директори шкіл, лектори-атеїсти, «політично гострі»

пенсіонери, які працювали на громадських засадах [ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр.302, арк. 37]. Адміністративних прав ці комісії не мали, проте були джерелом інформації для уповноважених РСРК.

Розглянемо схему роботи комісій сприяння. Члени цих утворень спостерігали за діяльністю релігійних громад, відслідковуючи, чи залучаються на молитовні зібрання діти, чи виступають з проповідями особи, які не входили до складу виконавчих органів «сектантських» громад, наскільки часто скликаються молитовні зібрання тощо. Зібрана інформація надходила до секретаря райвиконкому, а той у свою чергу інформував про порушення радянського законодавства про культу Уповноваженого СРК відповідної ради, який і вдавався до певних заходів. Однією з ймовірних причин створення комісій сприяння, на нашу думку, також могло бути прагнення отримувати достовірну інформацію про життя релігійних громад, яка досить часто подавалася у спотвореному вигляді.

Члени комісій були зобов'язані суворо стежити за дотриманням радянського законодавства про культу, вивчати методи роботи духовенства серед віруючих, особливо молоді, дітей та жінок. Їм ставилося завдання бути обізнаними з проповідницькою діяльністю, з релігійною обрядовістю в районі, знати склад співочих хорів, виконавчих органів релігійних громад, вивчати їх базу зростання (особливо це стосувалося протестантських громад). В кожній комісії мали бути секції у справах релігійних культів і у справах російської православної церкви [ЦДАВО України, ф. 4648, оп.4, спр. 305, арк. 203-204].

У 1961 році були зняті з реєстрації 82 служителя культу (79 пресвітерів, 2 священників-старообрядців та 1 ксьондз), 168 проповідників і одна двадцятка в повному складі - разом 270 осіб. Як зазначав у річному звіті Уповноважений Ради у СРК при Раді Міністрів УРСР К. Полонник, більша частина порушень була розкрита членами комісій сприяння контролю [ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр.302, арк. 37]. Загалом же з 1959 по 1961 роки з реєстрації було знято 314 релігійних громад, у тому числі: євангельських християн баптистів – 204, католицьких – 44, іудейських – 24, адвентистів сьомого дня – 24, старообрядницьких – 2, реформістських – 8, караїмських – 1 громада. Мережа громад АСД скоротилася на 20%, ЄХБ – на 7,2%, реформістів – на 8% [ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр.302, арк. 11-13].

Так, у Дніпропетровській області до складу комісій сприяння було залучено 230 чоловік партійного, радянського та профспілкового активу, в тому числі 60 голів та депутатів селищних рад, 50 вчителів шкіл, 40 пенсіонерів, 6 лікарів, 18 культпросвітпрацівників, 23 колгоспники [ЦДАВО України, ф. 1, оп. 24, спр. 5663, арк. 73]. Приміром, у Тячівському районі Закарпатської області таку комісію очолював секретар райвиконкому

Митрюк Ф.П.. До її складу входили представники ідеологічного відділу парткому, районного відділу народної освіти, відділу культури, комсомольського комітету, профспілкових органів, вчителі, спеціалісти с/г та ін.[ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 5663, арк. 144].

За допомогою комісій сприяння, наприклад, у Черкаському районі, було встановлено, що молитовний будинок АСД в селі Бойбузи систематично відвідували і виступали з проповідями мандрівні проповідники, на богослужіння залучалися діти шкільного віку, організовувалися молодіжні вечори, велася пропаганда релігійного вчення поза стінами молитовного будинку. За ці порушення законодавства про релігійні культу громада була знята з реєстрації [ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 5663, арк. 74]. Уповноважений Ради у СРК при Раді Міністрів УРСР К. Полонник у звіті про хід виконання постанови ЦК КПРС від 13 січня й постанови ЦК КП України від 21 березня 1960 року «Про заходи до ліквідації порушень духовенством законодавства про культу»: «Цілком виправдовує себе така мобілізація уваги партійно-радянського активу до діяльності релігійних громад, як творення при райвиконкомах комісій сприяння Уповноваженим Рад у справах релігійних культів і у справах православної церкви. Ініціативу в організації цих комісій першим на Україні виявив Чернівецький обком партії. Він забезпечив систематичний інструктаж членів комісій з питань обмежень, передбачених радянським законодавством для релігійних громад, ознайомлення з особливостями певних культів і оперативне інформування комісіями обласних Уповноважених обох Рад про порушення законодавства тією чи іншою релігійною громадою чи духовенством. І в тому, що в Чернівецькій області протягом 1960 року було знято з реєстрації 6 католицьких громад і 4 громади ЄХБ є певна заслуга і комісій сприяння. Досвід Чернівецького обкому партії вже застосовується в ряді областей Республіки, він вартий того, щоб бути поширеним на всій території України» [ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр. 301, арк. 3-4].

У Сталінській області за допомогою комісій сприяння виявлено 18 порушень, що дало підставу значно підсікти духовне керівництво ряду громад ЄХБ: знято з реєстрації 9 досвідчених, красномовних проповідників, а також 21 члена виконавчих органів, тобто осіб, які складають актив релігійних організацій [ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр. 301, арк. 90].

Так, у м. Артемівську діяла комісія сприяння у складі 42 осіб, до якої входили викладачі, інженерно-технічні і партійні працівники, пенсіонери. Із членів комісії було утворено 10 груп, по 3-5 осіб у кожній, які були закріплені за двома громадами ЄХБ та дев'ятьма православними церквами. Закріплені за громадами ЄХБ члени комісій у бесідах з віруючими дізналися, що віруючому Малецькому І.М. щомісяця виплачується 25 карбованців за його роботу у статусі сторожа молитовного будинку. Державні органи надали трактування благодійництва цьому випадку, піддавши сумніву факт

сторожування Малецьким будинку і звинуватили релігійну громаду у порушенні законодавства про культу. Цей випадок послугував приводом до зняття з реєстрації членів виконавчого органу та ревізійної комісії. Так як у складі виконавчого органу були найбільш здібні, активні і впливові проповідники, відсторонення їх від керівництва значно знизило активність громади і викликало певні «бродіння» у її середовищі. За допомогою цієї ж комісії сприяння було встановлено участь дітей у молитовних зібраннях, на що негайно відреагували владні органи.

Уповноважений РСРК при Сталінському облвиконкомі у листуванні з Уповноваженим РСРК при Раді Міністрів УРСР К. Полонником зазначав: «Комісії сприяння за правильної організації їх роботи та інструктажу, безумовно, допомагають радянським органам здійснювати необхідний контроль за дотриманням радянського законодавства про культу, вивчати стан справ у релігійних громадах, допомагають партійним органам у науково-атеїстичній пропаганді та індивідуальній роботі з віруючими по відриву їх від сект і релігії. Ми вважаємо, що комісії сприяння слід називати не комісією сприяння у роботі з обласними уповноваженими Ради, а виконкомом міських та районних рад. Це буде зобов'язувати місцеві органи влади приділяти їм увагу та конкретніше ними займатися [ЦДАВО України, ф.4648, оп.4, спр.310, арк. 215-217].

У 1962 році комісії по контролю за виконанням законодавства про культу були створені у всіх областях УРСР. Але на початок 1963 року в результаті перевірки виявилось, що у ряді областей – Вінницькій, Запорізькій, Луганській, Львівській, Тернопільській, Рівненській, Черкаській – комісії сприяння майже не працюють, існують тільки на папері [ЦДАВО України, ф. 4648, оп.4, спр.318, арк. 93].

Зазначимо, що діяльність комісій сприяння у різних областях України була неоднаковою. Скажімо, на 1964 р. у Чернівецькій області до складу комісій було залучено близько 900 осіб партійно-радянського активу, у Тернопільській – 3345, Миколаївській – більше 700, у Сумській – тільки 400 осіб [ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 5908, арк. 7]. Така нерівномірність у кількісному складу комісій сприяння була викликана насиченістю релігійної сітки областей. Так, наприклад, на 1962 р. в Україні налічувалося 90 громад АСД, з них у західних областях діяло 32 громади (36,4 %) і складала 45 % від усієї чисельності адвентистів по республіці. [ЦДАВО України, ф. 4648, оп.4, спр.318, арк. 39]. Також важливу роль у організації роботи комісій відігравали місцеві органи влади та керівники різних рівнів на місцях. Дуже часто, саме від їх бажання і відповідальності залежала організація та діяльність таких утворень.

З прийняттям Президією УРСР від 13 серпня 1965 р. постанови «Про деякі факти порушень соціалістичної законності по відношенню до

віруючих» антирелігійна кампанія йде на спад, разом з нею втрачають свою значимість і комісії сприяння, хоча і продовжують існувати.

Висновки. Таким чином, можемо стверджувати, що комісії сприяння справили досить значний вплив на хід боротьби держави з релігією. Загалом, можна зробити висновок, що вони виявилися ефективним інструментом в руках у влади, таким собі доповненням розгалуженої системи інформаторів та сексотів тоталітарної держави. Проте перебільшувати ролі комісій сприяння також не варто, зважаючи на нерівномірність їх чисельності та географії. Якщо ж аналізувати загалом методи і засоби боротьби держави з релігією у зазначений нами період, то можемо казати, що форма їх була дещо новою, але із старим змістом. Час вимагав від влади пошуку більш гнучких, різноманітних та ефективних шляхів боротьби для розвінчування і дискредитації релігії в очах у віруючих. Поставлені на службу цій меті масштабна агітаційна кампанія та жорстке законодавство були достатньо дієвими важелями впливу влади на віруючих і певних успіхів у боротьбі з релігією було досягнуто, хоча і далеко не у повній мірі. Влада все ж не вирішила головного завдання – встановлення повного контролю над релігійними мережами протестантів, підриву їх внутрішньої організації та, зрештою, повної ліквідації цих християнських течій. Отже, можемо стверджувати, що антирелігійні заходи влади завдали протестантським мережам значної шкоди, призупинили їх розвиток, але не призвели до остаточного згасання.

В подальшому вважаємо за доцільне продовження наукової розробки означеної нами проблематики у більш детальному і комплексному дослідженні.

А н о т а ц і ї

Стаття В.О. Ніколаєнка «Методи і засоби боротьби з релігійними громадами протестантів у 50 – 60-і рр. ХХ ст. в Україні» присвячена аналізу методів і засобів боротьби влади з протестантськими громадами, досліджується робота комісій сприяння виконанню законодавства про культу.

Ключові слова: протестантські громади, комісії сприяння, держава, церква, антирелігійна кампанія.

Статья В.А. Николаенка «Методы и средства борьбы с религиозными общинами протестантов в 50 – 60-х годах ХХ ст. в Украине» посвящена анализу методов и средств борьбы власти с протестантскими общинами, исследуется работа комиссий содействия исполнению законодательства о культурах.

Ключевые слова: протестантские общины, комиссии содействия, государство, церковь, антирелигиозная кампания.

Victor Nikolayenko: Methods and facilities of fight against religious communities of protestants in the 50 – 60th years of XX century in Ukraine. In Victor Nikolayenko article «Methods and facilities of fight against religious communities of protestants in the 50 – 60th years of XX century in Ukraine» methods and facilities of fight of power against protestant communities are analysed, work of commissions of assistance implementation of legislation about cult is probed.

Keywords: protestants communities, commissions of assistance, state, church, antireligious campaign.
